

7. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники В. В. Лях, В. С. Пазенок. – Київ.: Ваклер, 1996. – 428 с.
8. Хосе Ортега-і-Гассет. Роздуми про Дона Кіхота / Хосе Ортега-і-Гассет. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2012. – 216 с.
9. Ямпольская А. Эмманюэль Левинас. Философия и биография / Анна Ямпольская. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – 376 с.

Одержано редакцією 11.03.2014
Прийнято до публікації 20.03.2014

Аннотация. *Литвин Я. Н. Свобода выбора в историко-онтологическом дискурсе украинских шестидесятников.* Объектом исследования статьи является ситуативное решение мировоззренческих вопросов, характерное для украинского шестидесятничества. Предметом исследования стала проблема свободы выбора. В первую очередь, определяется историко-онтологическое измерение этой проблемы. Речь идет о возможности свободного выбора способа рассказывания собственного прошлого. В статье обосновывается онтологическая важность такого рассказа. Понятие свободы, в данном случае, рассматривается в тесной связи с понятием ответственности. Учитывая это, в статье предлагается рассматривать явление украинского шестидесятничества, как проект «новой субъективности». Также определяются онтологические предпосылки для такой формулировки. Определяется важность мировоззренческого выбора каждого поколения для целостности общего исторического процесса. Отмечается значение поколения украинских шестидесятников для процесса утверждения национальной идентичности украинского народа. В статье определяется историко-онтологическая ситуация, в условиях которой, происходит, с помощью свободного выбора собственного прошлого, формирование нации.

Ключевые слова: свобода выбора, ситуация, украинское шестидесятничество, рассказ, история, ответственность.

Summary. *Lytyyn Ya. M. Freedom of choice in historical and ontological discourse of the Ukrainian sixties.* The object of the research paper is to solve situational philosophical issues characteristic phenomena Ukrainian sixties. The subject of research was the problem of freedom of choice. Primarily determined by historical and ontological dimension of the problem. We are talking about the possibility of free choice of the storytelling own past. In the article explained the ontological significance of this story. The concept of freedom, in this case, is considered closely related to the notion of responsibility. In view of this, the paper proposes to examine the phenomenon of Ukrainian sixties as a project of «new subjectivity». Also the ontological conditions for such formulation are defined. The article determines the importance of selecting a particular ideological generation to the integrity of the historical process of the nation. The author emphasizes on the meaning of generation of the Ukrainian sixties approval process for national identity. The author aims to reveal the existential basis of agency problems in Ukrainian sixties and analyze the ontological significance of the historical narrative for future. Overall the characteristic of European ethical discourse trend of personal autonomy principle in making and upholding the decision was detected.

Keywords: freedom of choice, the situation, Ukrainian sixties, the story, history, responsibility.

УДК 130.2

О. В. Радзюн

ПРОБЛЕМА КАНТІВСЬКОГО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА»

У статті аналізуються філософські погляди І. Канта на зміст культури. Вона осмислюється ним в контексті загального вчення про здібності. З точки зору Канта, людина як суб'єкт, є діючою та споглядаючою істотою. Буття людини як моральної істоти вносить впорядкованість і осмисленість в події живої і неживої природи. Як моральна істота людина постає вищою метою світу. Здатність осмислено сприймати довколишній світ ґрунтується на моральному почутті, спрямованому на інших суб'єктів. Людська природа, або «культура», ставить людину перед суперечливим вибором між морально виправданим і природно необхідним. Будь-яка практична, а отже й культурна, поведінка є поведінкою розумної істоти, що поєднує в собі теоретичну і практичну здібності. Згідно з І. Кантом, здатність надавати спогляданням дієвий характер називається здатністю судження. Культура є продуктом єдності споглядання та дії, поєднуючи у своєму предметі суб'єкт і об'єкт в єдине ціле. Людина ж є головною дійовою особою і виконавцем

цього поєднання. Предметом прояву унікальної людської здатності уявляти себе так, щоб подібне уявлення створювало реальність, є природа як цілокупність живих організмів, підпорядкованих ієрархії цілей та засобів. Подібна здатність розумної істоти ставити цілі взагалі є, за Кантом, культурою. Саме в культурі нескінченне самоусунення людини знаходить своє вирішення.

Ключові слова: Кант, культура, мистецтво, телеологія, природа, свобода, мета.

Постановка проблеми. Філософське трактування культури має давню традицію, котра бере початок від Цицерона, який розумів її як позитивний вплив філософії на розум людини. В Середні віки культура уявлялася як богоподібність людини, самопізнання та служіння Богові. Доба Відродження запропонувала трактування культури як відповідності людини гуманістичному ідеалові. Просвітники XVIII ст. Вольтер та Дідро розглядали її як втілення розумного. А Руссо вважав культуру джерелом несправедливості і зла в суспільстві. На думку Гердера, культура – це прогрес в розвитку здібностей людського розуму.

Важливий внесок в розуміння сутності культури здійснили представники німецького ідеалізму, зокрема І. Кант та Г. Гегель. Вчення про культуру у німецьких ідеалістів досліджувалося як екскурс у сферу людської природа. У Канта культура осмислювалася в концептуальному плані загального вчення про здібності. Саме в понятті культури знаходить своє логічне узагальнення та завершення критична філософія Канта в цілому. Саме в ньому виявляється вихідний матеріал та завдання «коперніканського перевороту», завдяки якому встановлюються внутрішні й необхідні зв'язки між окремими частинами та поняттями вчення І. Канта, виявляється його реальне світоглядне значення, глибоко гуманістичний зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні шукання І. Канта суттєво вплинули на осмислення феномену культури Й. Гете, Ф. Шиллером, Ф. Шлегелем, В. Гумбольдтом, Г. Когеном, Е. Кассіером та ін. Однак, в цілому, проблема кантівського розуміння культури розроблена досить слабко у порівнянні з іншими аспектами теоретичної спадщини німецького філософа. Це обумовлено, з одного боку, досить абстрактним й декларативним, позбавленим послідовного та системного аналізу, відтворенням Кантом означеної проблеми. З іншого боку, поняття «культура» береться у нього «в собі», у певній ізолюваності від центру його філософської системи.

Сучасні дослідники філософії культури І. Канта Н. С. Автономова, Доброхотов А. Л., В. А. Жучков, В. П. Межуєв зосереджуються на телеологічному контексті та символічному змісті поняття «культура». Тому існує потреба в подальшому дослідженні проблеми філософського осмислення Кантом культури як логічного узагальнення критичної філософії.

Мета статті – дослідження особливостей кантівського трактування поняття «культура» в контексті загального вчення про здібності. Це дозволяє поглибити розуміння зв'язку так званого четвертого питання «Що є людиною?» з першими трьома: про сутність пізнання, міру поведінки та надії, ставлячи культуру у пряме відношення до сутності людини.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до людини, Кант веде мову лише про «суб'єкт» – про того, хто виявляється нібито роздвоєним – на себе діючого і на споглядаючого себе самого. Причому він пропонує віднайти у собі не психічне чи фізичне, а метафізичне начало, котре запитує, не що я думаю про себе як про дану конкретну особистість, а що в мені переживає ті почуття та здійснює ті дії, котрі переживаються та здійснюються мною як людиною.

Бути людиною, на думку Канта, це означає бути здатним мати досвід речей. Наголошування на запитанні «Що я можу знати?», має на увазі, що я довіряю здатності розсудку показати мені об'єктивний бік світу. На цій довірі – визнанні пізнаваності природи – будується вся новоєвропейська наука. Але, наголошуючи принцип об'єктивного та незацікавленого споглядання, долаючи вплив на наш досвід недосконалої чуттєвого сприйняття, природознавство не може не зацікавитися тим, чому речі взагалі звертають до неї свою значимість.

Досвід зовнішньої природи і внутрішнього почуття не є єдиною здатністю, що визначає людину. Саме моральна філософія з її питанням «Що я маю робити?» постає, на думку

Канта, тією інстанцією, без якої події живої та неживої природи виглядають сукупністю незв'язних та незрозумілих рухів. Вона наголошує: «Роби так, щоб ти ніколи не ставився до людства, як в твоїй особі, так і в особі будь-кого іншого, лише як до засобу, але завжди в той же час і як до мети...» [1, с. 169], – тим самим забороняючи об'єктивуюче ставлення людини не лише до всіх інших, а й до себе самої. Дійсно осягнути можна лише самому і для себе – тобто вбачаючи в собі не засіб чи знаряддя дії анонімних сил, керуючих світом, а морально-прагматично обґрунтовуючи те, що відбувається – мету світу. В цьому відзначається революційність кантівського імперативу – бачити в собі мету світу. Умовою виправдання такої людини є не її приналежність, як творення, до створеного цілого, а можливість побачити ціле і себе в ньому власними очима. Кант підкреслює: «... про людину (а також про кожен розумну істоту в світі) як про моральну істоту вже не можна запитувати, для чого... вона існує. Її буття... містить у собі самій вищу мету, котрій... вона, щосили, може підкорювати свою природу, або якнайменше не повинна вважати себе підкореною будь-якому впливу природи, протидіючому цій меті» [2, с. 711].

Здатність мати зв'язний досвід та осмислити те, що відбувається, пов'язано, за Кантом, з наявним у нас моральним почуттям. Але реальність, до якої воно звернене – це інші суб'єкти. Подібно до всіх велінь практичного розуму, що ґрунтуються на визнанні єдності людського роду, категоричний імператив визначає мене через відношення до іншої людини та обмеження, які воно накладає на мене. Незважаючи на всю справедливість формальних вимог поваги до іншого, дійсна свобода залишається прихованою для мене, а моє моральне почуття постає як диво, а не звичайний припис. Прийняття цього обмеження як свого власного чи його відторгнення як нав'язаного ззовні, залежить від власного рішення рефлексії як моменту істини.

Кантівська філософія виправдала цей вибір, вважаючи людину істотою, не обмеженою в якості об'єкта власними природними кордонами, а наділеною, як суб'єкт, здатністю самій ставитись до них. Багатство цього відношення і широта його реалізації можуть посперечатися лише з багатством і різноманітністю природних форм.

Намагаючись прийняти людину з усіма її особливостями, Кант малює її як істоту, в поведінці якої можна помітити так багато дивного і незвичайного, що може скластися враження про людську природу (характер, темперамент, звички та фантазії) як реакцію на болісне зіткнення з довколишньою дійсністю, з соціумом. Наші зло і негармонійність є лише підтвердженням наших зусиль перемогти себе. Саме в контексті «неприйняття ближнього» з'являється у Канта тема «культури». Поняття «культура» використовується ним для позначення того, що людська природа не є незмінною, а розвивається в процесі сумісного буття людей. Прогрес «культури» завдячує дії трьох пристрастей, існування яких німецький філософ пов'язує «не з нестриманістю афекту, а з дією максими, спрямованої на певну мету» [3, с. 303], а саме на іншу людину. При цьому моральність та культура постають як конкуруючі здатності. Адже набуття навички маніпулювання іншими людьми, тобто використання їх як засобу, вчить про те, що культура з самого початку містить в собі суперечність між постулатом єдності людського роду та самоствердженням за рахунок інших.

Фіксація означеної суперечності постає для Канта приводом для заглиблення в антропологічну проблему озвучену питанням «На що я можу сподіватися?», а культура при цьому осмислюється в концептуальному плані загального вчення про здатності людини. Філософ наголошує, що моя практична, а отже й культурна, поведінка є поведінкою, насамперед, розумної істоти, наділеною здатністю поєднувати в собі дві інші здатності: теоретичну та практичну. Означена здатність, або здатність судження, є умінням надати спогляданням дієвого характеру.

В «Критиці чистого розуму» до подібної здатності Кант відносить «чисті споглядання», апріорне та внутрішнє споглядання, які лише й надають нам можливість мати справу з речами, упізнавати себе самих. Тому вони можуть бути визначені межами теоретичних можливостей розумної істоти або культури. Подібним же своєрідним містичним зором постає моральне почуття, яке визначає не здатність пізнання наявного, а пізнання належного,

того, що має бути. Без нього виявляється неможливою культура як ієрархія цінностей. Різновидом культури є художня творчість, яка відтворює уявний порядок в реальності.

У своїй інтерпретації реальності художнє споглядання відтворює власний об'єкт з нічого, потребуючи відтворене, подібно до емпіричного споглядання. В цьому розумінні митець постає водночас і як законодавець, і як найзалежніша особа на землі. Призначення митця – переконати нас в тому, що художні ідеї відкриті для нас не гірше за предмети, але ми не знаємо, якими очима слід їх розрізняти.

Свобода уяви привносить у досвід елемент двозначності, разом з тим визначаючи те, як зробити досвід більш надійним, наблизивши його до повсякденної конкретності. Твір мистецтва вимагає повної залученості митця до нього. Щодо реципієнтів, то хоча і передбачається їх участь у творі естетичною здатністю судження, все ж існує обмеження глядацької завершеності, а отже й – відкритість до інтерпретацій.

В свою чергу, предмет культури передбачає більшу наближеність того, хто діє й того, хто споглядає. На відміну від глядача та митця, ми не встигаємо ставитися до предмета культури відсторонено, через нескінченне відтворення нами цього відношення. Між ним та нами встановлено значно більш тісний зв'язок, ніж інтерпретація у мистецтві – зв'язок розуміння, котре єднає суб'єкта з об'єктом в єдине ціле. Це поєднання надає Канту підстави вважати не мистецтво, а саме культуру продуктом єдності споглядання та дії, тобто – дією чистої рефлексії, чий головний інтерес складає «не чим є предмет, а яким зв'язком тримається його конкретність» [4, с. 417], яким зором він відтворений. Він тримається зв'язком, чийм головним виконавцем, дієвою особою є сама людина.

Для того, щоб в предметі судження проявлялась наша універсальна здатність являти себе, утворюючи тим самим реальність, – він має бути спорідненим з нами внутрішньою складністю своєї будови. Подібним предметом є природа як цілокупність живих організмів. Будучи складним цілим, вона постає підкореною ієрархії цілей та засобів, встановленню яких служить телеологічна здатність судження. Вона теж має «... апіорний принцип для можливості природи, але лише в суб'єктивному відношенні, завдяки чому вона для рефлексії про природу приписує не природі ..., а самій собі... закон, котрий можна було б позначити як закон специфікації природи стосовно її емпіричних законів...» [2, с. 115].

Методом подібного опису природи виявляється розбір здатності судити про неї, адже цілісність не є її власною властивістю. Вона є настановою рефлексії, котра зайнята не пошуками об'єктивних законів природи, а осмисленням єдності всього живого на Землі та власного місця в ньому.

Подібне бачення природи стає можливим завдяки тому, що робить нас подібними до Бога, а саме – наявності в нас свободи волі та розумності, у відстороненості від природи. Як підкреслює Кант, «... єдиною істотою на землі, котра наділена розсудком, отже, здатністю на власний розсуд ставити собі цілі, вона ... якщо розглядати природу в якості телеологічної системи, ... за власним призначенням є останньою метою природи, але завжди лише обумовлено, а саме тільки за умови, що вона розуміє це, і наділена волею, щоб надати їй та собі самій подібного цільового відношення, котре могло б бути самодостатнім незалежно від природи, отже ... могло б бути кінцевою метою, котру, ... зовсім не слід шукати в природі» [2, с. 699].

Спрямованість до кінцевої мети не є умоглядною. Ціле природи, наголошує Кант, діє в мені не визначаючи форму, а розкриваючи мене у рефлексії, тобто у волі поставити себе в межі до цілого. Але для цього я сам маю певною мірою стати ним, подібно до того, як актор залучаючись до ролі у виставі, певною мірою, перетворюється на неї. Щоб дійсно пізнати те, що споглядається мною, я маю увійти в цей образ, і не в думках, а на відкритому для споглядання просторі. За подібним уявленням, на думку Канта, існує все живе і, в залежності від складності організму, усвідомлюючись в формі поведінки. Природа відмежовує організми не лише для того, щоб цією диференціацією досягнули загальних цілей складної й взаємозалежної єдності. Серед всіх організмів тільки людина не лише існує, постаючи лише чому, а є й чим, наділена умінням бути собою.

Кант розмірковує над виправданням існування істоти, здатної наслідувати не загальні цілі спрямовані на підвищення загальної ефективності системи, а наслідувати власну поставлену перед собою мету. Він наголошує: «... З усіх цілей в природі залишається лише формальна суб'єктивна умова, а саме здатність взагалі ставити собі цілі й ... користуватися природою як засобом у відповідності з максимами своїх вільних цілей; ... і це, ... можна розглядати як її [природи] останню мету» [2, с. 701]. Саме здатність людини ставити цілі та їх реалізовувати, використовуючи природу в якості мети і складає сутність культури, дозволяючи розглядати людину як кінцеву мету природи. Таким чином, саме в культурі нескінчена самовідстороненість людини набуває свого вирішення. Висновок Канта є парадоксальним, адже кінцевою метою природи стосовно людського роду виявляється незалежність людини від природи, тобто існування в свободі. Природа «ніби змушує людину вилучитись з-під її впливу, звільнитись з-під її влади» [5, с. 111]. Однак, змушуючи природу узгоджуватись з власними цілями, підкорюючи її власним потребам, людина ще не досягає кінцевої мети свого буття у світі. Жодне узгодження природи з власними цілями не може розглядатись кінцевою метою культури. Подібною метою може бути лише сама людина, яка розглядається не з точки зору наслідків її діяльності і навіть здатності підкорення собі природи, а з точки зору оволодіння цією здатністю, тобто буття в якості ноуменального суб'єкта, або свободної істоти.

Висновки. Отже, саме ця надчуттєва сутність людини є не лише передумовою будь-якої культуроутворюючої діяльності, а й повинна залишатися її вищою і кінцевою метою, з якою узгоджуються всі інші цілі та яка єдино визначає дійсну сутність культури, її гуманістичний зміст. Мова йде про опосередкування всієї людської діяльності, всього культурно-історичного процесу поняттям людини як кінцевої мети та вищої світоглядної цінності. Саме свобода складає, за Кантом, необхідну основу або умову будь-якої культурної творчості людини.

Список використаної літератури

1. Кант И. Критика практического разума // Кант И. Сочинения на немецком и русском языках / Под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой. – Т. 3. – М.: Московский философский фонд, 1997. – 784 с.
2. Кант И. Критика способности суждения. Первое введение в «Критику способности суждения» // Кант И. Сочинения на немецком и русском языках в 4 тт. / Под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой; Ин-т философии РАН. – Т. 4. – М.: Наука, 2001. – 1120 с.
3. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения // Кант И. Собрание сочинений в 8 тт. / Под общ. ред. А.В.Гульги. – М.: ЧОРО, 1994. – Т. – С. 137-376.
4. Кант И. Критика чистого разума // Кант И. Сочинения на немецком и русском языках в 4 тт. / Под ред. Б. Бушлинга, Н. Мотрошиловой; Ин-т философии РАН. – Т. 2. Ч. 1. – Наука, 2006. – 1081 с.
5. Межуев В. М. Идея культуры. Очерки по философии культуры / В. М. Межуев. – М.: Прогресс-традиция, 2006. – 408 с.

Одержано редакцією 24.02.2014

Прийнято до публікації 20.03.2014

Аннотация. Радзюн А. В. Проблема кантовской трактовки понятия «культура». С точки зрения Канта, человек как субъект, является действующим и созерцающим существом. Бытие человека как морального существа вносит упорядоченность и осмысленность в события живой и неживой природы. Как моральное существо человек выступает высшей целью мира. Способность осмысленно воспринимать окружающий мир основывается на моральном чувстве, направленном на других субъектов. Человеческая природа, или «культура», ставит нас перед противоречивым выбором между морально оправданным и природно необходимым. Любое практическое, в том числе и культурное, поведение есть поведением разумного существа, соединяющим в себе теоретическую и практическую способности. Культура является продуктом единства созерцания и действия, соединяя в своём предмете субъект и объект в единое целое. Человек же является главным действующим лицом и исполнителем этого соединения. Предметом проявления уникальной человеческой способности представлять себя так, чтобы подобное представление создавало реальность, является природа как целокупность живых организмов подчинённых иерархии целей и средств. Способность разумного существа ставить цели вообще (значит, его свобода) является, по

Канту, культурой. Таким образом, именно в культуре бесконечная самоотстранённость человека находит своё разрешение.

Ключевые слова: Кант, культура, искусство, телеология, природа, свобода, цель.

Summary. Radzun O. V. The problem of Kant's interpretation of the notion «culture». In the article I. Kant's philosophical sights at a context of culture are analyzed. From the point of view of Kant, the person as a subject, is operating and beholding being. To be the person means ability to receive experience of the external nature and internal feeling. Orderliness and intelligence in events of the live and lifeless nature brings existence of the person as moral essence. As the moral being the person acts as the prime target of the world. Ability to perceive world around intelligently is based on the moral feeling which has been directed on other subjects. Therefore the categorical imperative defines the person through attitudes to another and restrictions which are imposed by him. The human nature, or «culture», puts us before a controversial choice between morally justified and natural necessary. Any practical including cultural behavior is the behavior of a reasonable being uniting theoretical and practical abilities. The culture is a product of unity of contemplation and action, connecting in its subject subject and object in a single entity. Human being is the main character and the executor of this connection. An ability of a reasonable being to set the purposes in general (means, its freedom) is, according to Kant, culture. Thus, infinite self-dispassionateness of the person finds the permit in culture.

Keywords: Kant, culture, art, teleology, nature, freedom, aim.

УДК 111.1 (09)

Т. В. Борисова

РЕЛИГИОЗНАЯ ФИЛОСОФИЯ Л. КАРСАВИНА В КОНТЕКСТЕ СОВРЕМЕННОЙ КУЛЬТУРЫ

Вопросы богословия, культуры, философии, этики и эстетики всегда были сложны для обсуждения в метафизической плоскости их анализа. Далеко не многие мыслители, как прошлого, так и сегодняшнего дня отваживались на обращение к этим темам. Творческое наследие Л. Карсавина в этой избранной группе мыслителей занимает особое место. Следует признать неоднозначность мировоззренческого осмысления действительности и проблемы человека в работах Л. Карсавина. Однако, все это лишь утверждает нас в мысли об актуальности и своевременности обращения к его философии, поскольку вопросы бытия человека, проблема добра и зла, времени, смерти, воли, любви, греха и Бога сохраняют запрос на разрешение и в наши дни. Возможно не столько разрешения, сколько осознанного обращения к ним. Наш анализ не строится на принципе построения некой «дистанции» между современным миром и метафизическими измерениями русского философа. Скорее речь идет о конструировании общего проблемного поля в радиус которого попадают вечные вопросы антропологии, онтологии, аксиологии и их культурологическое осмысление с позиций XXI века. При этом проблема свободы бытия и мысли находит свое неожиданное раскрытие в контексте вопросов о «зле» и «грехе». В статье анализируются основные положения философской антропологии Л. Карсавина, рассматриваются богословские проблемы его мировосприятия в ключе православной культуры мышления.

Ключевые слова: Бог, человек, грех, тварь, смерть, свобода, культура, пантеизм.

Постановка проблемы. В истории философской мысли все еще остается много малоизученных личностей философов с их мировоззренческими позициями. Их ничуть не меньше, чем малоизученных территорий на Земле. Обращение к этим мыслителям может способствовать обогащению внутренней культуры человека и общества, украсить собою целый массив историко-философского наследия. Основной проблемой нашего исследования будет выступать философская рецепция догматических основ христианского учения в творческом наследии Л. Карсавина, ее согласованность с традициями православной культуры мышления. В самой философской концепции русского деятеля мы отразим не столько то, что интересовало религиозных мыслителей той эпохи, сколько то, что можем знать о ней мы, как мы ее теперь понимаем и оцениваем. Одновременно с этим выдвинем